

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

- К., 2001. – С. 5.
6. Нікітчина С.О. З історії становлення та розвитку національної системи виховання / С.О. Нікітчина. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 165 с.
7. Огієнко І.І. Українська культура / І.І. Огієнко – К., 1918. – 272 с.
8. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину / Г.С. Сковорода. – Львів, 1995. – С.19, 11, 41.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – К., 1977. – С.155.
10. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка / С.Х. Чавдаров. – К., 1953. – С. 101.

Светлана Никитчина

Традиции идентичности в педагогическом образовании

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы идентичности в педагогическом образовании, которое основывается на культурно-исторических ценностях украинского народа. Показано, что образование в Украине развивается на основе педагогического наследия Киевской Руси, эпохи украинского казачества, мировоззренческой парадигмы выдающихся украинских мыслителей.

Ключевые слова: идентичность, педагогическое образование.

Svitlana Nikitchyna

Identity traditions in the pedagogical education

Summary. This article considers a questions about indetity in the pedagogical education based on the culture and historical values of the Ukrainian people. In this article the author demonstrates, that the education in Ukraine develops on foundation of the pedagogical inheritance of Kyiv Rus, Ukrainian kozaks, and philosophical conception of other well-known Ukrainia thinkers.

Key words: identity, pedagogical education.

УДК 37(09)(477): 378(477)Ш

**Тетяна Шарненкова,
м. Житомир**

**ХРИСТИНА АЛЧЕВСЬКА ТА ЇЇ ВНЕСОК
У РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

Проблема освіти дорослих була актуальною в усі часи. Не втратила значимості вона і сьогодні, коли Україна шукає свій шлях розвитку в усіх сферах життя. Багатотіковий шлях, пройдений вітчизняною школою та педагогікою, складався з розвитку багатьох ідей і концепцій, що сформувало окрему науку навчання та виховання. Позитивні ідеї різних часів часто втрачались, але потім знову відроджувались вже в іншому вигляді відповідно до наявних проблем та вимог часу.

Історичні, соціально-економічні, соціокультурні та політичні умови заклали засади щодо зародження й розвитку поглядів та ідеалів педагогів сучасності та минулих років. Глибоке, об'єктивне розуміння досягнень сучасної педагогічної теорії і практики неможливо оцінити без звернення до вітчизняних історико-

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

педагогічних цінностей, що були закладені педагогами кінця XIX початку XX століття.

Друга половина XIX ст. відзначена як час реформ, що охопили усі галузі життя. Розпочалися вони із земельної реформи, яка офіційно скасувала кріпосне право. І хоча падіння кріпосного права не принесло очікуваної свободи, все ж воно збадьорило весь народ, змусило задуматися над своїм життям і шляхами отримання дійсної свободи. У цей час постало питання про освіту народу. Передова інтелігенція стала на шлях створення недільних шкіл для трудівників, які мали можливість вчитися тільки в вільні від роботи дні – неділю та святкові дні. Недільні школи досить швидко отримали підтримку і народу, і прогресивних педагогів та громадських діячів. Найбільш відомою не тільки в Україні, але й за її межами була Харківська недільна школа Х. Алчевської. Саме в прогресивній боротьбі 60-х років XIX ст. за створення недільних шкіл для трудящих найбільш яскраво виявила Х. Алчевська свої творчі сили і талант. Протягом півстоліття вона відігравала провідну роль в розвитку недільних шкіл, а отже і в поширенні грамотності серед трудового народу. Водночас друга половина XIX ст. завжди привертала увагу педагогів-науківців, оскільки в цей час розвивалася демократична педагогічна теорія і практика. Харківська недільна школа Х. Алчевської була методичним центром усіх недільних шкіл не тільки України, а й Росії, тому зацікавила таких відомих педагогів XIX ст., як Я. Абрамов, М. Бунаков, С. Миропольський, М. Корф, Л. Толстой. У сучасній педагогічній історіографії історії Харківської недільної школи Х. Алчевської чільне місце посідають дослідження Л. Бондар, В. Курила, О. Мазуркевича, М. Мухіна та ін.

Метою статті є дослідження спадщини Х. Алчевської, висвітлення досвіду Харківської жіночої недільної школи в контексті руху прогресивної громадськості за поширення освіти серед трудового народу в Україні в другій половині XIX ст.

У 50-х роках XIX ст. гостро постало питання про доцільність поширення письменності серед простого народу, про створення народної школи. Саме в ці роки починає розгортатися рух за поширення освіти серед трудового народу: відкриваються школи, бібліотеки, заклади для підготовки вчителів, проводяться народні читання, видаються журнали, у яких висвітлюються проблеми навчання і виховання, відкриваються приватні школи для дорослих. Поштовхом до цього стали реформи, які охопили усі галузі суспільного життя. Вони започаткували новий етап в розвитку освіти і культури, збудивши сподівання на поліпшення соціального і культурного життя в державі.

Одне з провідних місць в суспільному житті України зайняла педагогічна інтелігенція, яка спрямувала свої зусилля на демократизацію народної освіти. Багато українських вчителів усвідомлювали соціальну значущість своєї праці і робили значний внесок у розвиток освіти, науки, культури, громадської думки в

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

Україні. Б. Грінченка, С. Васильченка, М. Коцюбинського, Т. Лубенця та багатьох інших можна назвати народними учителями, які, за визначенням К. Ушинського, не тільки вчили народ і в народних школах, але вони “вийшли справді з середовища народу, винесли з собою його красі, характерні властивості й уподобання” [1, с. 487]. Для них робота в школі була сенсом життя, засобом виразу своїх переконань. До таких належала і Х. Алчевська, яка усе своє життя віддала справі просвіти народу.

Початком педагогічної діяльності Х. Алчевської прийнято вважати 1862 рік: саме тоді вона заснувала Харківську приватну жіночу недільну школу. Та народження Алчевської-вчительки відбулося набагато раніше. Аналізуючи щоденник Х. Алчевської та спогади про неї інших людей, її сучасників, ми з'ясували, що саме в дитинстві і юності сформувалася любов Х. Алчевської до народу, до бідних, пригноблених людей. Ця любов виросла із співчуття кріпосним дівчатам, які працювали в її батька. Х. Алчевська в своїй праці “Передумане і пережите” згадує, що вона дуже любила всіх материних кріпосних слуг, і вони любили її. “І ось, коли батько і матір не бували вдома або ж вони були зайняті гостями, я пробиралася потихеньку в підвальний поверх кухні зі своєю улюбленою книжкою в руках, сідала на почесне місце, на лаву під образами, і починалося голосне читання. Мабуть, в це читання я вкладала багато почуття і виразності, бо моя аудиторія слухала мене, затамувавши подих, і в кухні лунав то дзвінкий сміх, то стримані зітхання жінок. Вже тоді між мною і народом встановився невловимий зв'язок, що зближив нас навіки”, – читаємо у її щоденнику [2, с. 24-25].

Потрапивши в село і побачивши сільську школу, Х. Алчевська проїнялася інтересом до навчання дітей [2, с. 27-29]. Любов до рідного народу визначила її життєвий вибір – працювати для народу, для його просвіти, чим тоді переймалася вся прогресивна молодь. “Талановита молода жінка, – пише Є. Вахтерова, – яка могла б бути видатною письменницею, видатною артисткою, видатною співачкою, – вона надала перевагу бути вчителькою, і все життя була нею. І ніколи вона не розкалася у зробленому виборі” [4, с. 8]. “У кожної людини, – писала Х. Алчевська, – є свій пунктик. Моїм пунктом була думка навчити якомога більше жінок грамоти” [2, с. 455]. Така думка в неї зародилася з огляду на існуючий у тогочасному суспільстві погляд, що освіта жінці непотрібна.

Опинившись в Харкові, великому культурному місті, в неї виникло бажання зануритися в громадську діяльність і “зробити в житті щось велике, хороше”. Це були часи, коли “життя било ключем, і кращі люди прагнули роботи для народу”. Симпатія до народу жила і в душі Х. Алчевської [4, с. 6].

Христина Данилівна присвячує себе педагогічній роботі – засновує приватну жіночу недільну школу, яку вона утримувала

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

власним коштом. Майже вісім років її жіноча недільна школа перебувала на нелегальному становищі. Офіційному відкриттю школи перешкоджала відсутність приміщення і вчительською диплома у Христини Данилівни. Та завдяки постійній самоосвіті Алчевська мала глибокі й ґрунтовні знання з багатьох дисциплін, прекрасно знала вітчизняну й зарубіжну літератури, добре розумілася на мистецтві, тому й успішно витримала іспит на право керувати жіночою недільною школою і викладати в ній.

22 березня 1970 р. у будинку міського парафіяльного училища відбулось офіційне відкриття Харківської приватної недільної школи. У цій школі в різний час здобули освіту 17 тисяч неграмотних людей. Навчання було безкоштовним і вчителі працювали без будь-якої винагороди. У школі Х. Алчевської крім викладання офіційно визначених предметів широко подавалися відомості з української історії, географії, фізики, хімії, природознавства, літератури, гігієни, правознавства. Учителі на чолі з Христіною Данилівною у своїй практичній роботі користувалися передовими на той час освітніми методиками. У Харківській приватній жіночій недільній школі застосовувався розроблений видатним педагогом К.Д. Ушинським звуковий метод навчання, також Х. Алчевська широко популяризувала наочне навчання, започаткувала метод бесіди, пояснювального та позакласного читання, центром якого була бібліотека, а також запровадила педагогічні щоденники, куди записувалися спостереження за розвитком психіки учнів.

У 1871 р. в школі навчалось 154 учениці і працювало 22 викладачі. Почесним попечителем стала А. Вернадська (мати майбутнього президента Академії наук України). Навчання у школі проводилося у вихідні та святкові дні з 10-ї до 14-ї години у приміщенні 1-го повітового училища. З 1896 р. школа мала власний будинок, безкоштовно спроектований О. Бекетовим і збудований на гроші Алчевських. Усі вчителі працювали без винагороди, а навчання було безкоштовне. Школа мала вісім класних кімнат, зал, кімнату музею й бібліотеку (зараз в цьому будинку виставкова зала художнього музею).

Поряд з уроками в недільній школі Х. Алчевської великого значення надавали позакласній роботі, особливо проведенню шкільних свят. Новорічні ялинки, прогулянки за місто, відвідування театрів, музично-театралізовані вистави були ефективними складовими виховного процесу. Унікальним явищем у діяльності Харківської приватної жіночої недільної школи став музей наочних посібників (таблиць, картин, альбомів, історичних та географічних карт, манекенів, чучел тощо), про який Х. Алчевська писала, що він "єдиний в своєму роді, яким не володіє жодна початкова школа в Росії" [3, с. 19]. У 1896 р. музей налічував 434 експонати, причому, були посібники, спеціально виготовлені для цього музею.

Значне місце Х. Алчевська відводила методичній роботі та безперервній самоосвіті вчителів. Педагоги, які працювали в

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

школах Х. Алчевської, постійно вчилися, вдосконалювали свій загальнокультурний та методичний рівень. “На регулярних засіданнях педагогічного колективу школи розглядалися такі питання: про необхідність і шляхи вшанування пам’яті письменників і видатних людей; аналіз прочитаних рефератів; обговорення інформації про з’їзд московських учителів, які працюють над питаннями позашкільної освіти; про систематичне поповнення учнівських та учительських бібліотек; про індивідуальний підхід у навчанні тощо [7, с. 36-37]. Досить всебічно і ґрунтовно розглядалися різні способи викладання кожного предмета і на основі глибокого теоретичного аналізу і практичного досвіду вибиралися кращі” [5, с. 64].

Докладаючи великих зусиль, Х. Алчевська дбала про те, щоб у школі була велика й добірна бібліотека. В бібліотеці недільної школи були, незважаючи на заборону, твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Квітки-Основ’яненка, українські пісні, “Граматики для українського люду” та ін.

До Алчевської приїздили педагоги з України, Кавказу, Росії вчитися, як зорганізувати школи такого типу й вести в них заняття. У її салони часто збиралися визначні діячі науки й мистецтва. Серед них – літератори Г. Хоткевич, О. Олесь, М. Обачний (М. Косач), П. Куліш, Т. Рильський, М. Вороний. Христина Алчевська неодноразово виступала в ролі ініціатора та співорганізатора освітянських виставок, у тому числі й міжнародних. Робота школи була представлена на всесвітніх форумах у Москві, Нижньому Новгороді, на Антверпенській, Брюссельській, Чиказькій і двох Паризьких міжнародних педагогічних виставках.

Тож недільна школа Х. Алчевської завоювала репутацію методичного центру з питань навчання дорослих. Коли в 1876 р. було заборонене навчання українською мовою, вона стала викладати російською. Х. Алчевська роздавала своїм ученицям примірники “Кобзаря” Т. Шевченка, які вони, криючись, носили додому [6, с. 3].

У 1879 р. Христина Данилівна влаштувала на власні кошти подібну до Харківської недільну школу в селі Олексіївці на Катеринославщині, в якій вчителював і письменник Борис Грінченко. Олексіївську школу Х. Алчевська називала своєю і піклувалася про неї та її учнів: присилала підручники, художню літературу, навчальні посібники, надавала допомогу в проведенні шкільних свят і завжди цікавилася успіхами дітей у навчанні.

Вона домагалася відкриття на Харківщині жіночих безплатних шкіл, збереження українських книг у бібліотеках та присвоєння парафіяльним школам імені Т. Шевченка. За це її було притягнуто до суду.

Алчевська була однією із засновників Харківського товариства поширення в народі грамотності, а також Першої безплатної народної бібліотеки-читальні.

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

Поряд з просвітницькою, Христина Данилівна займається літературною і науково-педагогічною, бібліографічною діяльністю. З ініціативи Алчевської та під її керівництвом було видано тритомний рекомендаційний покажчик книг “Что читать народу?” (1884–1906 рр.), який на виставках в Антверпені, Чикаго і Парижі отримав найвищі нагороди. У ньому понад 4 тис. рецензій, відгуків, анотацій близько 80 авторів (учителів, викладачів, професорів і просто читачів) на твори зарубіжної, російської та української літератури. Сама Алчевська написала 1150 анотацій. Авторський колектив на чолі з нею підготував також 3-томний посібник “Книга взрослых” (1899–1900), що протягом 1899-1917 рр. витримав 40 видань. Вона – авторка мемуарів “Передуманное и пережитое” (1912), методичних статей з навчання дорослих, укладач “Каталога книг” та “Програм викладання у недільних школах”. Друкувала оповідання в журналі “Детское чтение”.

Педагогічна діяльність Алчевської здобула всесвітнє визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889 р.). Її було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти. Багато освітніх товариств обрали видатного педагога своїм почесним членом, вона удостоєна найвищих нагород – золотих та срібних медалей Московського й Петербурзького товариств поширення в народі писемності.

Своєю новаторською діяльністю Х. Алчевська привертала увагу провідних прогресивних сил тогочасності. Вона поєднувала у собі рідкісний дар теоретика, експериментатора, організатора, педагога. Вважаючи народну освіту одним із головних факторів розвитку суспільства, Алчевська намагалася використати її на благо культурного і духовного відродження рідного краю. Вона дійсно була народною вчителькою, бо любила народ і бажала поліпшити його життя, обравши для цього самий гуманний засіб – навчання. Це була “людина, яка в час масової безграмотності, працю задля просвіти народу зробила девізом свого життя і залишилася вірною тому девізові” [8, с. 6].

Література

1. Ушинський К.Д. Про моральний елемент у російському вихованні // Собрание починений. Т. 2 / К.Д. Ушинський. – М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 487.

2. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Х.Д. Алчевська. – М., 1912. – 465 с.

3. Алчевская Х.Д. Полувековой юбилей (1862-1912) / Х.Д. Алчевська. – М., 1912. – 244 с.

4. Вахтерова Э. Пятьдесят лет работы для народа: (К 50-летнему юбилею Х. Д. Алчевской) / Э. Вахтерова. – М.: Тип. Рябушинского, 1912. – 24 с.

5. Курило В.С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В.С. Курило. – К., 2000. – 490 с.

6. Лисенко І. Велетень оперної сцени // Іван Алчевський. Спогади. Матеріали. Листування / І. Лисенко, К. Милославський. – К.:

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

Музична Україна, 1980. – 294 с.

7. Миропольский С. Школа и общество: Частная харьковская женская воскресная школа / С. Миропольский. – СПб.: Тип. Скороходова, 1892. – 106 с.

8. Сумцов Н.Ф. Культурный уголок Харьковской губернии : (Поповская академия) / Н.Ф. Сумцов. – Х. : Тип. Губерн. правл., 1888. – 13 с.

Татьяна Шарненкова
Христина Алчевская и ее вклад в развитие
образования взрослых

Аннотация. В статье представлены сведения о возникновении и распространении движения за предоставление образования широким народным слоям в Украине во второй половине XIX в. Выяснено, что главное место в движении прогрессивной интеллигенции за распространение образования среди трудового народа занимала Харьковская воскресная школа под руководством Х. Алчевской.

Ключевые слова: распространение образования, прогрессивная интеллигенция, воскресная школа, народный учитель, педагогическая деятельность, самообразование.

Tatiana Sharnenkova
Christina Alchevska and her contribution
to the development of adult education

Summary. The article contains information about the origin and spread of the movement for educating broad popular strata in Ukraine in the second half of the nineteenth century. It was found that prominent in the movement of progressive intellectuals for spreading education among working people was Kharkiv Sunday school led by H. Alchevska.

Key words: education spreading, progressive intellectuals, Sunday school, people's teacher, teaching activity, self-education.